

ÇUVAŞÇADA TATARCA BİR KOPYA: {-KAÇ} BİÇİM BİRİMİ

A Tatar Copy in Chuvash: {-KAÇ} Morpheme

Sinan GÜZEL*

Dil Araştırmaları, Bahar 2016/18: 135-149

Öz: Orta-İdil bölgesinde Tatarlar ile Çuvaşlar arasında uzun asırlardan bu yana süregelen temasların dilsel sonuçları, araştırmacılarına oldukça önemli bir malzeme sunmaktadır. İlgili dil malzemesi içinde yer alan {-KAÇ} zarf-fiili, Tatarca'nın Çuvaşçaya etkisini tanımlayan biçim birimi düzeyindeki bir yapıdır. Çuvaşçada müstakil kullanımları bulunmayan {-KAÇ} zarf-fiil eki Başkurdistan Çuvaşlarında [-atırkaş] / [-etirkeş], Çuvaşistan ve Tataristan Çuvaşlarında da [-a-tırkaç], [-e-tırkaç] şeklindeki diyalektolojik yapılarda tanıklanmaktadır. İlgili yapılara yönelik incelemede, bunların Tatarca [-a torgaç] yapısının örnek alınarak çeşitli kopyalama süreçleri neticesinde oluştuğu belirlenmiştir. Yazıda ayrıca anılan biçimlerin yapıları ve Çuvaşçadaki kullanımları gibi konulara da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çuvaşça, Tatarca, diyalektoloji, {-KAÇ} zarf-fiil eki, kod kopyalama

Abstract: Lingual results of interactions lasting for long centuries between Tatar and Chuvash people in Volga region, provides highly important material to their researches. {-KAÇ} gerund that takes place in this linguistic material, is a form in the morpheme level which gives proof about the influence of Tatar over Chuvash. {-KAÇ} gerund which doesn't have independent uses in Chuvash, is seen in dialectological structures such as [-atırkaş] / [-etirkeş] in Bashkortostan Chuvash, [-a-tırkaç], [-e-tırkaç] in Chuvashia and Tatarstan Chuvash. It was determined in a research about these structures that they occurred as a result of various copying processes that took [-a torgaç] form in Tatar language as an example. In this article, subjects such as the structures of mentioned forms and uses in Chuvash are also mentioned.

Keywords: Chuvash, Tatar, dialectology {-KAÇ} gerund, code-copying

1. Giriş

Orta-İdil bölgesi Tatar, Başkurt, Çuvaş, Mari, Mordva, Rus vb. birçok halka ev sahipliği yapan, dolayısıyla da pek çok dilin karşılıklı etkileşim içinde olduğu dikkat çekici bir coğrafyadır. Günümüzde her ne kadar, başat kültürü temsil eden Rusça yönünde gelişen bir tek dillilik durumu söz konusu olsa da, diğer bölge halklarının kendi aralarındaki temaslarla açıklanabilen söz varlığı, söz dizimi ve biçim birimi düzeyinde pek çok dil verisine de tanık olunmaktadır. Orta-İdil'de, Tatar ve Çuvaşlar arasında uzun asırlardan bu yana süregelen temasların dilsel sonuçları da, araştırmacılarına oldukça önemli bir malzeme sunmaktadır. Çalışmamızda ilgili malzemeden Tatarca'nın

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İzmir/TÜRKİYE. sinanserdarguzel@hotmail.com. Gönderim Tarihi: 12.04. 2016 / Kabul Tarihi: 15.05.2016

Çuvaşçaya etkisini tanıkladığını düşündüğümüz biçim birimi düzeyindeki bir yapı ele alınacaktır.

Makalemizin konusunu oluşturan {-KAç} biçim birimine yönelik açıklama ve belirlemelerimize geçmeden önce, yazıda kullanılacak olan yöntem ile Tatar-Çuvaş temaslarının gerçekleştiği diyalekt alanlarının tanıtılmasının konunun berraklaştırılmasına katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

2. Kuramsal Çerçeve-Yöntem

İki dil ya da değişke arasındaki temasın açıklanmasında, literatürde genellikle *ödüncleme* (İng. Borrowing) ve *kopyalama* (İng. Copying) biçiminde iki ayrı terimden yararlanıldığı görülmektedir. İkincisine göre daha eski bir terim olan ödüncleme kavramı uzunca bir süre araştırmacılarına dil ilişkilerinin yorumlanması konusunda yardımcı olmuştur. Einar Haugen (1950: 210-231) gibi dilbilimcilerin çalışmalarında çokça yer verilen bu kavramın Thomason ve Kaufman gibi isimlerce ayrıntılandırıldığı görülmektedir. Bilhassa, söz konusu yazarların ödünclemenin düzeylerini gösterdikleri *ödüncleme ölçeği* (borrowing scale), konuya ışık tutan önemli bir şablondur (bk. Thomason vd. 1988: 74-76; Thomason 2001: 79). L. Johanson'un buluşu olan kod kopyalama modelinde ise, ödüncleme teriminin içerdiği kafa karıştırıcı mecaz kullanımın yanlış anlamalara neden olduğu ifade edilmekte, dil ilişkilerinde hiçbir şeyin gerçekten ödünc alınmış olmayacağını, bu terim yerine kopyalama teriminin kullanılmasının daha uygun olacağını belirtilmektedir (Johanson 2007: 28-29). Johanson'un modeline göre A işareti temel kod görevindeki sosyal açıdan zayıf dili, B ise kodu kopya edilen sosyal açıdan baskın dili göstermektedir. Johanson'un kopyalama modelinde her ne kadar bir dilin değişkeleri arasındaki ilişkileri yansıtan örneklere yer verilmemiş olsa da, bir değişke diğer bir değişke ile etkileşime girerek kendisi için tipik olmayan ses, anlam, biçim birimi vb. düzeyinde bir ögeyi kopyalayabilmektedir. İ. Sarı, söz konusu durumu dikkate alarak etkileşim taraflarını ve yönlerini üç ana grupta toplamıştır (2013: 3):

- a) Farklı diller arasındaki etkileşimler
- b) Bir dilin değişkeleri arasındaki etkileşimler
- c) Karışık ve çok yönlü etkileşimler

Bu bilgiler ışığında, Johanson'un kod kopyalama modelinden yola çıkarak A'yı temel kod görevindeki sosyal açıdan zayıf dili ya da değişkeyi, B'yi ise kodu kopya edilen sosyal açıdan baskın dili ya da değişkeyi göstermek için kullanabiliriz.

Bir dilin değişkeleri arasındaki temasları açıklamak kimi zaman, iki ayrı dil arasında gerçekleşen dil etkileşimini açıklamaktan daha zor olabilmektedir. Bir dilbilim bölgesini paylaşan yapısal benzerlik göstermeyen iki farklı dil arasında gerçekleşen temasa ait malzemenin çözümlenebilmesini, ilgili dillere ilişkin ayırt edici özellikler kolaylaştırabilmektedir. Keza, bir dilin ses ve biçim yapısı bakımından birbirlerinden daha uzak olan değişkelerinin temasından doğan bulguları yorumlamak ve açıklamak da daha az güç olacaktır. İlk Türkçe döneminin ardından gelişen Ana Türkçe ve Ana Çuvaşça biçimindeki dönemler Çuvaşçanın Türkçenin diğer değişkelerinden daha erken bir dönemde kendi ses ve şekil yapısını biçimlendirmeye başladığını göstermektedir.

Bu nedenle Çuvaşçada görülen kimi ses, biçim ve söz varlığı öğeleri diğer Türk yazı dillerinde görülmezler. Aynı şekilde Çuvaşçada da diğer deyişlerde bulunan birçok öge tanıklanamamaktadır. Çalışmamıza konu olan {-KAÇ} zarf-fili, Tatar, Başkurt, Özbek, Yeni Uygur Türkçeleri için tipik olan, ancak Çuvaşçaya özgü dil malzemesi içinde yer almayan dil verilerinden biri olarak ilgili durumu tanımlamaktadır.

3. Tatarca ve Çuvaşçanın Temas Alanları

Tatar ve Çuvaş Türklerinin Rusya coğrafyası içinde sayısal olarak küçük oranlarla temsil edildikleri yerleşimler dışarıda tutulduğunda, en önemli temas alanlarının Orta-İdil bölgesi olduğu görülmektedir. Bu iki halk, Çuvaşistan, Tataristan ve Başkurdistan gibi özerk idari birimlerde, değişen nüfus oranları ile birlikte yaşamaktadırlar. Tatarca ve Çuvaşçanın birbirleri ile olduğu kadar diğer bölge halkları ile temasları ise söz konusu toprakları içine alan Orta-İdil'i bir *dilbilim bölgesi*¹ hâline getirmektedir.

Orta-İdil bölgesinde Tatar ve Çuvaş nüfusunun bir arada yaşadığı coğrafi alanları şöyle belirtebiliriz:

a) Çuvaşistan: 2010 tarihli son nüfus sayımına² göre Çuvaşistan'da, Tataristan sınırındaki yerleşimlerde yoğun olmak üzere yaklaşık 35.000 Tatar yaşamaktadır. Söz konusu Tatar nüfusu, çok azı Mişer olmak üzere Tatar yazı dilinin de temellendirildiği Tatarcanın Orta diyalektini konuşmaktadır (Ehetov 1984: 29).

b) Tataristan: Tataristan'daki 43 rayonun 23'ünde yaşadıkları bilinen Çuvaşların, buradaki nüfusları 117.000 civarındadır. Ülkenin farklı bölgelerine dağılmış durumda olan Çuvaşlar için, buldukları yerleşimlerin coğrafi konumuna göre üç ana bölge belirlenmiştir (Sergeyev 2009: 187-188):

-Kama ve İdil Nehirlerinin Güneyi İle Doğusu: Buinskiy (Tat. Aksu, Çuv. Pıva), Alekseyevskiy (Tat. Alekseyevsk), Almetyevsk (Tat. ~ Çuv. Elmet), Bavlı (Tat. Bavlı; Çuv. Pavlı), Bugulma (Tat. Bögölme; Çuv. Pıkilme), Zainsk (Tat. Zey, Çuv. Zainsk), Leninógor'sk (Tat. Leningorsk), Menzelim'sk (Tat. Minzele), Nijnekamsk (Tat. Tüben Kama; Çuv. Anat Kama), Novoşes'minsk (Tat. Yaña Çişme), Oktyabr'ski, Çeremşanskiy (Tat. Çirmişen; Çuv. Şarımsan), Çistopol (Tat. ~ Çuv. Çistay) rayonları.

-İdil'in Batısı: Apastovo (Tat. Apas; Çuv. Apas), Verhneuslonskiy (Tat. Yugarı Oslan), Kaybitskiy (Tat. Kaybıç; Çuv. Kaypış), Buinskiy (Tat. Aksu; Çuv. Pıva), Drojjanovski (Tat. Çüprele; Çuv. Şiprel), Tetyuşski (Tat. Tetüş; Çuv. Teççi) rayonları.

-Kazan Civarı: Vısokogorsk (Tat. Taşlı Kovalı, Çuv. Koval'), Zelenodolsk (Tat. Yeşel Üzen, Çuv. Yeşil Aylım) köyleri.

c) Başkurdistan: Son nüfus sayımına göre Başkurdistan'da 1.009.295 Tatar,

1 *Dilbilim bölgesi* terimi, ilk kez 1928 yılında dilbilimci Nikolai S. Trubetskoy tarafından tanımlanan *Sprachbund* [Türkçe: Dil Birliği] şeklindeki kelimenin İngilizce çevirisi olan *linguistic area*'nın Türkçeye uyarlanmış biçimidir. Dilbilim bölgesi kavramı literatürde "ortak genetik kökenden veya mirastan çok, temas sonucu ortaya çıkan yapısal benzerlikleri paylaşan en az üç dilden oluşan coğrafi bölge" şeklinde tanımlanmaktadır (bk. Thomason 2001: 99).

2 2010 yılına ait söz konusu verilere http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/per-itog/tab7.xls adresinden ulaşılmıştır.

107.450 de Çuvaş yaşamaktadır. Nikoleyevka (Bşk. ~ Tat. Avırgazi; Çuv. Avırkas), Bijbulyak (Bşk. ~ Tat. Bişbülek; Çuv. Pişpülek), Belebey (Bşk. ~ Tat. Belebey; Çuv. Pelebey), Sterlitamak (Bşk. ~ Tat. Sterletamak; Çuv. Şterli) başta olmak üzere, buradaki 26 rayonun 300 kadar köyünde Çuvaşlar tespit edilmiştir (Sergeyev 2009: 273). Söz konusu yerleşimlerinin büyük bir bölümünde Tatarlar ile Çuvaşlar çeşitlenen nüfus oranları ile birlikte yaşamaktadırlar.

4. {-KAÇ} Biçim Birimi ve Diyalekt Alanı

Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde bulunmayan {-KAÇ} zarf-filinin ilk tanıkları Harezmi Türkçesi metinlerinde görülmektedir. Tarihi Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesine ait metinlerde de tanıklanan {-KAÇ} biçim biriminin işlevce {-DXKXndA} ve {-(y)XnCA} zarf-fiilleri ile koşut kullanımları bulunup yalnızca Kodeks Kumanikus'ta {-DXKX hâlde} şeklindeki gramatikal kurulumla örtüşen bir başka işlevi daha söz konusudur (Savran 2007: 60). Çuvaşça ile dilsel etkileşim hâlinde olan Tatarcada {-KAÇ} (Hisamova 2006: 262), Başkurtçada ise {-KAs} (Dmitriev 1950: 200) biçimleri ile temsil edilen ilgili biçim birimi Çuvaşçada bulunmazken yalnızca, yapısına bir sonraki bölümde değineceğimiz ağız malzemesine ait [-atırkaş] / [-etirkeş], [-a tırkaç] / [-e tırkaç] ve [-sa tırkaç] / [-se tırkaç]³ şeklindeki yapılarda tanıklanabilmektedir.

Ölçünlü dille ilgili çalışmalarda yer almayan bu yapılar Çuvaşçada ilk kez N. İ. Aşmarin tarafından tespit edilmiştir. Araştırmacı, {-A} zarf-filine ilişkin belirlemeleri arasında değindiği bu yapıları, Çuvaşçanın kuzey ağızlarına ait dil öğeleri olarak değerlendirmiş, {-kAş} ve [-kaç] eklerinin kaynağı konusunda ise bir yorumda bulunmamıştır (1923: 15). N. P. Petrov (1969: 165-166) ile V. V. Maksimov (1969: 185) ise Başkurdistan'ın Belebey (Bşk. ~ Tat. Belebey; Çuv. Pelebey), rayonunda yaşayan Çuvaşların dillerinden kayıt altına aldıkları [-atırkaş] / [-etirkeş] şeklindeki art ünlülü ve ön ünlülü biçimlerdeki [-kaş] / [-keş] eklerini, Tatarca {-KAÇ} ve Başkurtça {-KAs} ile karşılaştırmakla yetinmişlerdir. Son olarak L. S. Levitskaya, anılan araştırmacıların tespitlerini eserine taşımış, {-kAş} ve [-kaç] eklerini Kıpçak tipindeki Türk yazı dillerindeki koşutları ile bir arada sunmuştur. Ayrıca yazar ÇSK'deki [-a tırkaç] biçimini barındıran örneklerden yola çıkarak *târkaś* < *târkač* şeklinde bir gelişim kurgulamış, ilgili biçimlerin Çuvaşça ile yakın temas içinde olan Tatarca ve Başkurtçada bulunduğunu belirterek kaynak dil tespiti yapmaktan kaçınmıştır (1976: 111-112). Levitskaya'nın kurguladığı gelişim fonetik bir izah taşısa da, temelde biçim birimleri arasında gerçekleşen bir varyantlaşmaya vurgu yapmaktadır. Bu da [-atırkaş] / [-etirkeş] biçim biriminin [-a tırkaç] / [-e tırkaç]'ın kaynaklığında geliştiği yönünde bir düşüneyi ortaya çıkarmaktadır.

Görüldüğü üzere söz konusu yapıları konu edinen çalışmalarda, [-atırkaş] / [-etirkeş] biçim birimlerinin diyalekt alanı tam olarak belirlenmiş olmasına rağmen, {-kAş} ekinin Tatarcadan mı yoksa Başkurtçadan mı kopyalandığı yönünde tatmin edici bir açıklamada bulunulmamıştır. [-kaç] ekinin ise diyalekt alanı ve kaynağına ilişkin tartışmalara girilmemiş, büyük ölçüde {-kAş} ekinin tanıtımı sırasında örnekler

3 [-kaç] ekinin {-sA tır-} yapısı ile kullanılabildiği bilgisine yalnızca ÇRS'te tanık oluyoruz.

düzeyinde ele alınmıştır. [-atırkaş] / [-etirkeş] biçim birimlerinin Çuvaşların Tatarlar ve Başkurtlar ile birlikte yaşadığı Belebey rayonundan kayıt altına alınmış olmaları, ekin kaynağının Tatarca mı Başkurtça mı olduğu konusunda yapılacak kesin bir yorumun önüne geçse de, iki ayrı bulgu temelinde [-atırkaş] / [-etirkeş] biçim birimlerinde Tatarca /ç/ > Çuvaşça /ş/ gelişiminin yaşanmış olmasını daha olası buluyoruz:

1) Söz başında, söz içinde ve söz sonunda İlk Türkçe */ç/ foneminin Çuvaşçadaki yaygın gösteriminin /ş/ olmasının yanı sıra Çuvaşçanın Tatarcadan ödünlediği sözlerde de /-ç/ > /-ş/ değişimi tanıklanabilmektedir. Ar. *kumaş* > Tat. *kōmaç* > Çuv. *hīmaş* “bir tür kumaş” vb. (bk. Ceylan 1997: 91).

2) 2010 nüfus sayımına göre, [-atırkaş] / [-etirkeş] biçim birimlerinin kayıt altına alındığı Belebey rayonunun % 46’sı Tatar, % 22,9’u Çuvaş, % 13,5’i Başkurt’tur. Tatarların anılan yerleşimdeki nüfus ve nüfuzları göz önüne alındığında [-atırkaş] / [-etirkeş] biçim birimlerindeki {-KAŞ}’ın Tatarcadan kopyalanmış olması daha olasıdır.

[-atırkaş] / [-etirkeş] biçim birimlerinde tanıklanan güçlü artlık-önlük uyumu ise bir başka düşünceyi akla getirmektedir. Bilindiği üzere Çuvaşlar 18. ve 19. yüzyıllarda gerek Çarlık yönetiminin zorlaması ile gerek de kendi iradeleri ile yeni yerleşim alanlarına göç etmişlerdir. Çuvaşların bugünkü Başkurdistan topraklarını mesken edilmeleri de söz konusu zaman dilimi içinde olmuştur (Sergeyev 2009: 189; 273). Kusursuz bir ekleşmenin tanığı olan böylesi bir dil ögesinin varlık kazanabilmesi için gerekli dilbilimsel süreç göz önünde bulundurulduğunda, {-KAÇ} ekinin Çuvaşların Başkurdistan’a gelmelerinden önce Çuvaşçaya yerleştiği çıkarımında da bulunulabilir.

[-kaç] ekinin diyalekt alanı ve kaynağı konusu ise daha açık bir şekilde delillendirilebilmektedir. {-A tırkaç} biçim birimindeki [-kaç] ekinin Tatarca {-KAÇ} ile olan sesçil koşutluğu ve {-A tırkaç} biçim birimini eserlerine taşıyan yazarların Başkurtçanın etki alanına girmeyen Çuvaşistan’ın Tataristan sınırındaki yerleşimlerde, Tataristan’da ya da Samarskaya Oblastı gibi nüfus bakımından Tatarlar ile Çuvaşların yoğun olduğu yerleşimlerde doğup büyümüş olmaları⁴, ekin Tatarca ve Çuvaşçanın temas alanına ait olduğunu ortaya koymaktadır.

Aşağıdaki örnekler, Şemurşa (Çuv. Şimırşi), Yantikovski (Çuv. Tıvay), Kozlovskiy (Çuv. Kuslavkka), Komsomolski (Çuv. Kışin Kaşal), Urmari (Çuv. Vırmari), Kanaşskiy (Çuv. Kanaş) gibi Tataristan sınırında konumlanan rayonlarda ve Samarskaya (Çuv. Samar) Oblastı’nda yetişen yazar ve şairlerin eserlerinden alıntılanmışlardır:

(1) Шăтăк маррине пĕле тăркахач вăл âна тепĕр хут пăхса тухрĕ. Пĕр улăм пĕрçине сиктермесĕр хăвармарĕ. (İlpek Mikulayi, HŞ)

Şitk marrine pĕle tırkaçah vĭl âna tepĕr hut pĭhsa tuhrĭ. Pĭr ulĭm pĭrçine siktermesĕr hĭvarmarĭ.

“Delik olduğunu bildiği hâlde ona tekrar baktı. Bir saman çöpünü bile atlamadı.”

(2) Чапла пăха тăркахач ула лаша тўрленмерĕ. (İlle Tihti, PL).

4 Eserlerinde [-atırkaç] biçim birimini tanımlandığımız yazarlardan İlpek Mikulayi, İlle Tihti, Trubina Marhvi, Denis Viktoroviç Gordyev, Gennadiy Kabakov, Aleksey Attil sırasıyla Çuvaşistan’ın Tataristan sınırında yer alan Şemurşa (Çuv. Şimırşi), Yantikovski (Çuv. Tıvay), Kozlovskiy (Çuv. Kuslavkka), Komsomolski (Çuv. Kışin Kaşal), Urmari (Çuv. Vırmari), Kanaşskiy (Çuv. Kanaş) Rayonlarında, Hvetir Uyar ise Samarskaya (Çuv. Samar) Oblastı’nda doğup büyümüşlerdir.

Şapla *pīha tırkaçah ula laşa türlenmeri*.

“Böyle **bakmasına rağmen** alaca at düzelmedi.”

(3) Веркка кукамăш патне кайнине **пѐле тăркач** пулин те каяллах çаврăнам мар-ши тесе шутлатăп. (Denis Gordeyev, KA).

Verkka kukamış patne pile tırkaç pulin te kayallah şavrınam mar-şi tese şutlatıp.

“Verkka’nın büyükannesinin yanına gittiğini **bildiğim hâlde** geriye dönmese mi diye düşünüyorum.”

(4) Чирчѐр таврашѐнчен хăтăлма тухтăр пулăшасса **кура тăркачах** тѐшмѐш çын унтан ютшăнни, мѐскѐннѐн турра пуççапса ларни вăл хăйне хăй кўрекен ултав-инкекех пулать (Trubina Marhvi, ULT).

Çirçir tavraşinçen hitalma tuhtır pulışassa kura tırkaçah tişmiş şın untan yutşinni, mişkinin turra puşşapsa larni vil hiyne küreken ultav-inkek pulat’.

“Hastalık durumundan kurtulmasına doktorun yardım edeceğini **gördüğü hâlde** batıl inançlı adamın ondan çekinmesi, zavallı bir şekilde tanrıya başını eğmesi, kendi kendine yarattığı bir aldatma ve kötülüktür.”

(5) Кафе çѐрле ёçлеменнине **пѐле тăркачах** кѐме шутларăн-и? (Gennadiy Kabakov, PH)

Kafe şirle işlemennine pile tırkaçah kime şutların-i?

“Kafenin geceleyin çalışmadığını **bildiğin hâlde** girmeyi mi düşündün?”

(6) Хум çапăнать те ёмѐрхи чулла / **пѐле тăркач** татать хăй ёмѐрне.

Hum şapınat’ te imirhi çulpa / pile tırkaç tatat’ hiy imirne.

Dalga çarpıyor da sonsuz taşla / **Bile bile** kıyıyor kendi ömrüne. (Aleksey Attil, BAL).

(7) Ун пирки ёмѐт тытмалла маррине **пѐле тăркачах** хѐр çинçен тѐмсѐлсе шухăшлать. (Hvetir Uyar, TAN)

Un pirki imit tutmalla marrine pile tırkaçah hır şinçen tişilse şuhışlat’.

“Onun hakkında ümitlenmemesi gerektiğini **bilmesine rağmen** kızı arzuyla düşünüyor.”

Ayrıca, N. İ. Aşmarin’in sözlük çalışması ÇSK’de {-A tırkaç} biçim birimini tanımlayan örneklerin Tataristan sınırındaki Vırmar rayonundan derlenmiş olmasının da konuya ilişkin tespitimizi desteklediğini düşünüyoruz:

(8) Çыннин **чупа-тăркачă** чисти мăчѐ пѐтнѐ-ха. (ÇSK, VIII: 324)

Şinnin çupa-tırkaçı çisti mçıi pıtni-ha.

“Adamın **koşmaktan dolayı** gücü tamamen bitti.”

Son olarak da, {-A tırkaç} biçim biriminin Tataristan’da yaşayan Çuvaşların yayımladıkları Suvar Gazetesi’nde ve Tataristanlı kimi⁵ Çuvaş yazarların eserlerinde de tanıklanıyor oluşu, ilgili ekin diyalekt alanı ile kullanıma girdiği sahanın genişliği konularına ışık tutmaktadır.

5 İlgili yapı Tataristan’ın Drojjanovskiy (Tat. Çüprele; Çuv. Şiprel) rayonunda büyümüş olan Çuvaş yazar Valentina Taravat’ın bir şiirinde de tanıklanmıştır.

(9) Сирĕн Анук аппа, юратнă качçăр пулнă-и? – Илюш җинчен пĕле тăркач ыйтрĕ Ира аслăрах юлташĕнчен. (SUVAR, 39-873)

Sir'in Anuk appa, yuratnı kaççır pulnı-i? – İlyuş җинчен pile tırkaç ıytrı İra aslırah yultaşınçen.

“Anuk abla, sizin sevdiğiniz bir erkek oldu mu? – İlyuş’u bildiği hâlde sordu İra daha büyük olan arkadaşından.”

(10) Мĕн тума парса ятăм-ха ăна юлашки укşана мухмăрпа нушаланнине кăра тăркачах? (Valentina Taravat, İLT-A).

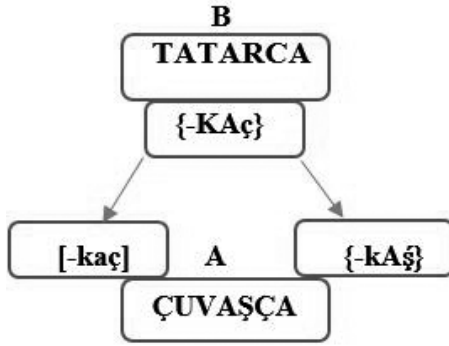
Mın tuma parsa yatım-ha ına yulaşki ukşana muhmırpa nuşalannine kura tırkaçah?

“Ne yapmaya verdim ona son parayı sarhoş hâlde sıkıntı çektiğini gördüğüm hâlde.”

Harita 1. {-A tırkaç} biçim biriminin Çuvaşistan ve Tataristan’da tanıklandığı yerleşimler.

Tüm bu bilgiler ışığında Çuvaş Türkçesindeki [-kaç] ve {-KAŞ} biçim birimlerinin kaynağı konusundaki belirlemelerimizi, alıcı dil-verici dil ya da A-B dilleri/değişkeleri açısından şöyle görselleştirebiliriz:

5. [-a tırkaç] Yapısı ve Dilbilgiselleşme

[-gaç] zarf-fiili Tatarca, Başkurtça vb. yazı dillerinden farklı olarak Çuvaşçada, fiil tabanlarına doğrudan eklenmemektedir. İlgili biçim biriminin, sıklıkla {-A}, nadiren de {-sA} zarf-fiillerinin önünde konumlanan *tır-* fiili ile kullanılabilirliğini görüyoruz. Çuvaş Türkçesinde “kalkmak, dikilmek, bir yerde durmak” gibi çok sayıda temel anlamı bulunan *tır-* fiilinin [-a] / [-e] ve [-sa] / [-se] zarf-fiil ekleri ile dilbilgiselleşerek “süreklilik gösteren ve alışkanlık hâlini alan davranışları, hareketleri, kesin şimdiki zaman ve bunların yanı sıra belirli bir zaman içinde olup bitmiş hareketleri, işleri, kılışları geçmiş zamanda işaretleyebildiğini” biliyoruz (bk. Arıkan 2011: 50). Ancak Çuvaş Türkçesinde, [-gaç] biçim biriminin [-A tır-] yapısı ile oluşturduğu {-A tırkaç} biçiminde, *tır-* fiilinin yukarıda belirttiğimiz işlev ve kullanımları yoktur. Yalnızca *tır-* fiilinin dilbilgisel kullanımlarından “eylemde süreklilik gösterme”, gramerleşme sürecindeki art-zamanlılığa bağlı olarak ilgili yapıya ait kimi örneklerde örtük biçimde izlenebilmektedir. [-A tır-] yapısının kılış anlamlarının açık bir biçimde görülebilmesi nedeniyle Çuvaş dilbilimcilerden kimileri, [-tırkaç] biçiminde müstakil bir zarf-fiilin var olduğu varsayımında bulunmuşlardır (bk. Petrov 1969: 165-166; Skvortsov 1985: 460). Ancak, {-A} ve [-tırkaç] zarf-fiillerinin birleşik bir yapı oluşturmadıkları sürece, fiil işletimini gerçekleştirmeleri mümkün olmadığından söz konusu yaklaşım isabetli görünmemektedir. Bu durumda {-A tırkaç} biçiminde yeni bir zarf-fiil biçim biriminden söz etmenin akla daha yatkın olacağı aşikârdır.

Dilbilgiselleşmiş bir yapı olan {-A tırkaç} zarf-fiilinin Tatarcadan kopyalanma süreci ise tartışmalıdır. [-gaç] biçim biriminin modern yazı dilinde işlek bir kullanımı bulunmayan, daha ziyade ilk yazılı metinler ile dilbilgisi çalışmalarında tanımlanan [-a tır-] yapısı ile kalıplaşması şu iki düşüncüyü ortaya çıkarmaktadır:

1) Tatarcadan yalnızca [-gaç] eki kopyalanmıştır. *tır-* fiilinin dilbilgiselleşmesi neticesinde ortaya çıkan Çuvaşça [-a tır-] yapısı ile kullanıma girmiş, daha sonra ilgili gramer birliklerindeki işlev kaybı neticesinde {-A tırkaç} biçimi oluşmuştur.

2) Tatarca [-gaç] eki blok olarak kopyalanmış, [-a torgaç] (msl. *tırışa torgaç* “çalıştığı için”) in ise yapı özelliği örnek alınarak A dilinin/değişkesinin dil özelliklerine göre biçimlendirilmiştir. Bu durum neticesinde Tatarca *tor-* Çuvaşça koşutu *tır-* ile temsil edilmiş, [-a torgaç] yapısı [-a tırkaç] şeklini almıştır.

Her iki görüşün de irdelenmesi gereken yönleri bulunmaktadır. Çuvaş Türkçesinde {-A tırkaç} zarf-fiili dışında [-kaç] ekinin müstakil kullanıldığı herhangi bir dil verisine tanık olunamayışı, [-kaç] ekinin yalnızca *tır-* fiiliyle gramatikal bir kurulum oluşturması ve ön ünlülü biçiminin bulunmayışı birinci düşüncenin açmazları olarak göze çarpmaktadır. Zira yalnızca [-kaç] biçim birimi kopyalanmış olsaydı, {-A tırkaç} görece olarak daha yeni bir biçim olacağından [-kaç]'a ait bağımsız kullanımların da tanıklanması gerekirdi. İkinci düşünceye yönelik en önemli soru işaretini ise {-sA tırkaç} yapısıdır. Tataristan Çuvaşlarının nadiren de olsa kullandıkları bu yapıyı Suvar Gazetesi'nde tek bir örnek ile tanıklayabildik:

(11) Клубра уяв каşĕ пулассине пĕлсе тăркачах тем тĕрлĕ тум йăтнă Светлана Ембулдинăна курсан тĕлĕнме пăрахмастăп. (SUVAR, 37-871).

Klubra uyav kaşĕ pulassine pĕlse tırkaçah tem tĕrlĕ yĕtnĕ Svetlana Yembullinına kursan tĕlĕnme pĕrahmastĕp.

“Kulüpte bayram gecesi olacağını **bildiğim için** çok çeşitli kıyafetler giyinmiş olan Svetlana Yembullina'yı görünce şaşırıyorum.”

Elimizdeki dil malzemesi ve daha önce andığımız konuya ilişkin kaynaklardaki bilgiler dikkate alındığında, Çuvaşça için daha eskicil olan biçimin {-sA tırkaç} değil {-A tırkaç} olduğunu söyleyebiliriz. Başkurdistan Çuvaşlarının dillerinde tanıklanarak bir zarf-fiil eki olarak kayıt altına alınan [-atırkaş] / [-etırkeş] biçim birimlerinin de varlığı göz önünde bulundurulduğunda, {-sA tırkaç}'ın {-A tırkaç} yapısının analojisi ile daha sonra yazı dilinde kendisine yer bulan bir kurulum olabileceği yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Zira ilgili yapıya yönelik en eski örnekleri veren N. Aşmarin'in *Çıvaş Sımahısen Kineki* ve *Opıt issledovaniya çuvaşskogo sintaksisa II* (1923) adlı çalışmalarında da {-sA tırkaç} yapısına yönelik tek bir örnek bile yer almamaktadır.

{-A tırkaç} biçim biriminin yazımı konusunda tam bir tutarlılık bulunmamaktadır. *чунтара мăркахă / çuptara tırkaçĕ* “koştuğu için” gibi örneklerde {-A} zarf-fiili [-tırkaç] biçiminden ayrı yazılırken, ekin *năxa-mărкахax / piha-tırkaçah* “bakmasına rağmen” şeklindeki tanıklarında ise, kısa çizgi (-) işaretinin iki yapı arasında konumlandığı bitişik bir yazım söz konusudur. Başkurdistan Çuvaşlarının dillerinden kayıt altına alınan *kayatırkaş (kaĭatărkaç)* “gittiği için”, *şüretırkeş (çĕpemărkeç)* “yediği hâlde” gibi örneklerde beliren ileri derecedeki artlık-önlük uyumu, {-A-tırkaç} biçim biriminde tanıklanamasa da, {-A} zarf-fiili ile [-tırkaç] biçimini bitiştiren kısa çizgi (-) işaretinin işlevsel ve anlamsal verilerin yanı sıra yaşanan ekleşmeye bir delil sunduğunu düşünüyoruz.

6. [-A tırkaç] Biçim Biriminin Kullanımları

{-A tırkaç} biçim biriminin Çuvaş Türkçesindeki kullanımları ile kaynak dil olarak belirlediğimiz Tatarcanın {-KAç} biçim biriminin kullanımlarına yönelik tam bir koşutluktan söz edemiyoruz. Tatarcada {-KAç} zarf-fiili, eylemin gerçekleştiği anı gösterme, eylemin nedenini veya şartını bildirme gibi kullanımlara sahipken (bk. Hisamova 2006: 262) Çuvaşça {-A tırkaç} biçim birimi ise iki temel işlevle fiilleri yükleme bağlayabilmektedir. Elimizdeki malzemedeki hareketle belirlediğimiz söz konusu kullanımlar ve bunların tanıkları şöyledir:

a) Eklendiği fiili yüklemeye bir sebep-sonuç ilgisi içinde bağlayabilir:

(12) Çәнә ҫынни йәре тәркачә күҗәсем тәртанса кайнә пулин те, татах ҫапах пиччәшәпе инкәш умне пырса тәнә та куҫа уҫайми йәнә. (MLH).

Şini şinni yäre tırkaçı kuşisem tirtansa kaynı pulin te, tatah şapah piççişpe inkış umne pırsa tını ta kuşa uşaymi yinı.

“Yeni adam ağladığı için gözleri şişmiş olmasına rağmen, bir de ağabeyi ile yengesinin önüne vardı ve gözlerini açamayacak derece ağladı.”

(13) Ман пайан ҫывра-тәркачә куҫ-пуҫ шыҫса кайнә. (ÇSK XIV: 321).

Man payan şvra-tırkaçı kuş-puş şışsa kaynı.

“Bugün uyuduğum için yüzüm gözüm şişti.”

(14) Куйлана-тәркачә чысти типсе хәрса кайнә. (ÇSK XIV: 321).

Kuylana-tırkaçı çisti tipse hırsa kaynı.

“Üzül­düğüm için iyice sararıp soldum.”

(15) Ёҫле-тәркачә, вилес патне ҫитрәмәр ёнтә пайан. (ÇSK, IV, 142)

İşle-tırkaçı viles patne şitrımır intı payan.

“Çalışmaktan dolayı, ölecek duruma geldik artık bugün.”

(16) ҫыннин ҫупа-тәркачә чысти мәчә пётнә-ха. (ÇSK, VIII: 324)

Şynnin çupa-tırkaçı çisti mçı pıtnı-ha.

“Adamın koşmaktan dolayı gücü tamamen bitti.”

(17) Пайан ёҫле-тәркачә чысти сүслентәм (ÇSK, XI: 229)

Payan işle-tırkaçı çisti süslentım.

“Bugün çalıştığım için tamamen halsiz düştüm.”

(18) ҫохра-тәркачә ман пайан сас тытәнчә (ÇSK, XII: 290)

Şohra-tırkaçı man payan sas tutınçı.

“Ağladığım için benim bugün sesim kısıldı.”

(19) Чуптара тәркачә, лаша лачкам шывва үкрә. (ÇSK, VIII, 62)

Çuptara tırkaçı, laşa laçkam şıvva ükrı.

“Koştuğu için at, sırlıklam terledi.”

(20) Грек тәнне пәле-тәркачә урәх тәне йышәнас шухәш тытмастпәр, тенә. (ÇSK XIV: 321).

Grek tınne pile-tırkaçı urıh tıne yışınas şuhış tutmastpır, tenı.

“Biz de böyle Grek dinini bildiğimiz için başka dini kabul etmeyi düşünmüyoruz, demiş.”

(21) Ота-тәркачә, пәҫ шәммисәм ыратакан полчәҫ. (ÇSK III, 321).

Ota-tırkaçı pış şımmisım ıratakan polçış.

“Yürüdüğü için, uyluk kemikleri ağır oldular.”

b) Eklendiği fiili yüklemle “-DIKI hâlde” ve “-A rağmen” anlamları bir zıtlık ilgisi içinde bağlayabilir:

(22) Пуйан сын пула-тăркахач кĕлмĕç йатне илсе тăчĕ. (ÇSK IX:268).

Puyan şın pula-tırkaçah kilmış yatne ilse tiçî.

“Zengin bir adam **olduğu hâlde** dilenci adını aldı.”

(23) Anne vara çăkăr татăкĕсене çисе ямастчĕ, тихана тухса çитеретчĕ. Çапла аван пăха-тăркахач пирĕн тиха хĕлле начарлана пуçларĕ. (İlle Tihti, VİT).

Anne vara şikîr tatikisene şise yamastçî, tihana tuhsa şiteretçî. Şapla avan pîha-tırkaçah pirîn tiha hille naçarlana puşlarî.

“Anne ise ekmek parçalarını yemiyordu, çıkıp taya yediriyordu. Böyle iyi **bakmasına rağmen** bizim tay kışın kötüleşmeye başladı.”

(24) Салтаксем çав тĕрлĕ асап кура-тăркахă, крепоç пуçлăхĕ парăнман. (ÇSK, XIV: 321)

Saltaksem şav tîrlî asap kura-tırkaçî, крепоş puşlihî parınman.

“Askerler böylesi bir **azap görmelerine rağmen**, kale komutanı teslim olmadı.”

(25) Кора-тăркахач вăрлаттарса йатăн-а? (ÇSK XIV:321)

Kora-tırkaçah vîrlattarsa yatın-a?

“**Gördüğün hâlde** çaldırdın mı?”

(26) Юмăç мелке пек туснă çÿç витĕр хăй умĕнчи çынсене пăхат’ те пĕле тăркахач: «çак кам япали?» - тесе ыйтат. (HŞ)

Yumış melke pek tusnî şüş vitîr hÿ umînçi şinsene pîhat’ te pĕle tırkaçah: «şak kam yapali?» - tese ıytat.

“Büyücü fırça gibi dağılmış saçlarının arasından önündeki kişilere bakıyor ve **bildiği hâlde** ‘bu kimin eşyası’ diye soruyor.”

(27) Суйнине кура тăркахач âна та ёненнĕ пек пулчĕ. (TAN)

Suynine kura tırkaçah îna ta înenñî pek pulçî.

“Yalan söylediğini **bilmesine karşın** inanır gibi davrandı.”

7. /i/ Türeme mi Pekiştirme mi?

Derlemimizde yer alan pek çok örnekte {-A-tırkaç} biçim biriminin *işle-tırkaçî*, *pîha-tırkaçî* vb. tanıklarda olduğu gibi /i/ ünlüsüyle genişlediği görülmektedir. İlgili /i/ ünlüsünün bir türeme ses mi yoksa müstakil bir biçim birimi mi olduğu konusu ise açık değildir. Bilindiği üzere Çuvaş Türkçesinde *purî* “var”, *küli* “göl”, *sıvî* “sağ” gibi kelimelerde tespiti yapılan ve Ana Türkçedeki aslı ünlü uzunlukları ile açıklanan ünlü türemesi örnekleri bulunmaktadır. (bk. Tekin 1995: 156). Ancak [-kaç] biçim biriminin Tatarcadan kopyalanmış olması söz konusu varsayımı seçenek dışı bırakmaktadır. Düzensiz bir ünlü türemesi düşüncesi ise ihtimaller içinde yer alsada, tamamen rastlantısal olduğu için delillendirilememektedir.

Bizce söz konusu /i/ ünlüsü ile [-kaç] biçim birimiyle kullanılabilen bir diğer dil ögesi olan {+-Ah} (GT ok / ök) enklitiği arasında işlevsel bir koşutluk bulunmaktadır.

Bilindiği üzere {+-Ah} Çuvaş Türkçesinde son derece geniş bir kullanımı bulunan, kuvvetlendirme işlevi taşıyan işlek bir dil ögesidir. {+-Ah} enklitiği Çuvaş Türkçesinde pek çok zarf-fiil ekini olduğu gibi {-A-tırkaç} biçim birimini de *pîha-tırkaçah*, *pile-tırkaçah* örneklerinde tanıklandığı üzere pekiştirebilmektedir. {+-Ah} gibi bir pekiştirme ögesi olduğunu düşündüğümüz [-i]'nin ise Tarihî Türk yazı dillerinde ve kimi Türk yazı dillerinde tespit edilen {+-A} pekiştirme eki (bk. Üstüner 2000: 191-206) ile koşutluğu dikkat çekicidir⁶. GT /a/ ~ Çuv. /i/ (bk. Ceylan 1997: 154) ses denkliği temelinde ilgili dil ögeleri arasında bir birleştirme yapmak mümkün görünse de, [-i]'nin ön ünlülü şeklinin olmayışı ve biçim birimleri ile kullanımını tanımlayan farklı örneklerin bulunmayışı, söz konusu birleştirme için bir güçlük teşkil etmektedir. Bu bilgiler ışığında, {-A-tırkaç} yapısındaki kaynağı tartışmalı [-i]'nin ihtiyat kaydıyla bir pekiştirme eki olduğu söyleyebiliriz.

8. Sonuç ve Değerlendirme

{-KAç} biçim birimi Tatar, Başkurt, Özbek, Yeni Uygur Türkçeleri için tipik olan, ancak Çuvaşçaya özgü dil malzemesi içinde yer almayan dil verilerinden biridir. {-KAç} biçim biriminin Çuvaş Türkçesinde tanıklanıyor oluşu ise Türkçenin Orta-İdil bölgesinde konuşulan Kıpçak tipindeki değişkelerinden Tatarca ile ilgilidir. Mevcut dil malzemesi, Çuvaşların Tatarlar ve Başkurtlarla birlikte yaşadıkları yerleşim alanları, bu halkların ilgili yerleşimlerdeki nüfus ve nüfuzları vb. dikkate alındığında {-KAç} biçim birimine yönelik şu belirlemelerde bulunulabilir:

8.1. [-atırkaş] / [-etirkeş] ve [-a-tırkaç] / [-e-tırkaç] biçim birimleri Tatarca [-a torgaç] yapısının Çuvaşçadaki iki ayrı görünümüdür. İlgili yapılardan ilkinde Tatarca {-KAç} eki Çuvaşçanın Tatarcadan kopyaladığı sözlerde tanıklanan /-ç/ > /-ş/ değişimi ile [-kaş] biçimini almıştır. Tatarca [-a torgaç] yapısındaki *tor-* tasvir fiili, Çuvaşça koşutu *tîr-* ile temsil edilmiş, zamanla art ünlülü [-atırkaş] biçiminin ön ünlülü [-etirkeş] şekli de ortaya çıkmıştır. İkinci yapıda ise {-KAç} ekinin son ünsüzü korunurken, *tor-* tasvir fiili ilk örnekte olduğu gibi yerini Çuvaşça koşutu *tîr-*'a bırakmıştır. [-a-tırkaç] / [-e-tırkaç] biçim birimlerinde [-atırkaş] / [-etirkeş]'teki gibi güçlü bir artlık-önlük uyumu bulunmamaktadır. Söz konusu biçimlerdeki kopyalama sürecinde Tatarca {-KAç} eki genel bir kopya, Tatarca [-a torgaç]'ın yapı özelliğinin örnek alınarak Tatarca *tor-* filine karşılık Çuvaşça *tîr-* fiilinin kullanılması ise seçimlik bir kopyalamadır. Bu durumda genel bir kopyanın seçilmiş bir kopyayı beraberinde getirdiği bir karışık kopyadan söz edebiliriz.

8.2. {-A-tırkaç} yapısına ait dil ögelerinde tanıklanan işlev kayıpları, [-kaç]'ın yalnızca *tîr-* fiili ile gramatikal bir kurulum oluşturup müstakil kullanımlarının bulunmayışı, yapının söz diziminde beliren kullanımları ve Başkurdistan Çuvaşlarından kayıt altına alınan [-atırkaş] / [-etirkeş] zarf-fiillerinin varlığı {-A-tırkaç} şeklinde bir zarf-fiilin varlığına işaret etmektedir.

6 A. Üstüner'in, +-A pekiştirme ekine ilişkin Tarihî Türk yazı dilleri ve çağdaş Türk lehçelerinden verdiği örneklerden bazıları şöyledir: *anda sakındıma* "o zaman düşündüm" (Tonyukuk, 22); *ay ere* "Ey kişi!" (Altın Yaruk, 8/6); Az. -gina / -gine; Kırg. -gıla / -gile vb. (2000: 204). Ayrıca ek Türkiye Türkçesi ağızlarında şart kip eki, teklik 2. kişi emir eki, [-kAn], [-AndA] gibi çeşitli zarf-fiil ekleri ve *ki* bağlacını pekiştirebilmektedir (bk. Üstüner 2000:204).

8.3. N. İ. Aşmarin'in {-A-tırkaç} zarf-fiilinin diyalekt alanını Çuvaşçanın kuzey ağızları ile sınırlandıran tespiti, yapının kayıt altına alındığı yerleşimler dikkate alındığında tam olarak isabetli değildir. Zira söz konusu biçim birimi Çuvaşçanın güney ağızlarının konuşulduğu Komsomolskiy, Şemurşa gibi yerleşimlerde de tanıklanmıştır.

8.4. {-A-tırkaç} biçim biriminin yazımındaki tutarsızlıklar, diyalektolojik bir dil verisinin yazı dilinde temsil edilmesi noktasında yaşanan kararsızlığı yansıtmaktadır.

8.5. {-A-tırkaç} biçim birimi {+-Ah} enklitiğinin yanı sıra, kaynağı kesinlik taşımayan [i] şeklindeki bir parçacık ile de pekiştirilmektedir.

8.6. [-atırkaş] / [-etırkeş] biçim birimleri, [-a-tırkaç] / [-e-tırkaç] biçim birimlerinde bulunmayan güçlü bir artlık-önlük uyumuna sahiptir. Bu durum Levitskaya'nın sunduğu varyantlaşma doğrusunun aksine, [-atırkaş] / [-etırkeş]'in diğer biçime kıyasla, daha erken bir zamanda gerçekleşen bir kopyalama ve gramerleşmenin örneği olduğu yönünde bir çıkarımın yapılabilmesine olanak tanımaktadır.

Kısaltmalar ve İşaretler

Az. Azerbaycan Türkçesi

Bşk. Başkurt Türkçesi

Çuv. Çuvaş Türkçesi

GT Genel Türkçe

İT İlk Türkçe

Kırg. Kırgız Türkçesi

Tat. Tatar Türkçesi

bk. bakınız

hh. harfi harfine aktarma

vb. ve benzerleri.

{ } Üst biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.

[ ] Biçim birimlerin gösterilmesinde kullanılır.

> Bir dilden başka bir dile geçişi gösterir.

~ Denklik gösterir.

// Seslerin gösterilmesinde kullanılır.

- Fiillere gelen eklerin önünde kullanılır.

/ Bir biçim biriminin farklı sesçil biçimlerini ayırır

Kaynakça

- ARIKAN, İ. (2011). “Çuvaş Türkçesinde Dilbilgiselleşen Bir Fiil: tär-“, *MTAD*, 8(2): 36-62.
- AŞMARİN, N. İ. (1923). *Opt issledovaniya çuvaşskogo sintaksisa II*, Simbirsk.
- BAL:** ATTİL, A. (1985). “Baletran”, *İlem – sîvîsem*, Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatel’stvi, s. 48. (25.02.2016, <http://ru.chuvash.org/lib/haylav/3715.html>).
- CEYLAN, E. (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇEPUNOV, R. (2010). “Kuşşul’pe şivînnî purniş”, *Suvar* 39-873. (20.02.2016, <http://suvar.su/3212.html>).
- ÇSK:** AŞMARİN N. İ. (1994-2000). *Slovar Çuvaşskogo yazıka - Çıvaş simahîsen kîneki*, 17 Cilt, Çeboksarı: Russika.
- DMİTRİEV, N. K. (1950). *Başkort têlênêñ grammatikahtı*, Öfö: “Başgosizdat”
- EHETOV, G. H. (1984). *Tatar dialektologiyesë*, Kazan: Tatarstan kitap neşriyatı.
- HAUGEN, E. (1950). “The Analysis of Linguistic Barrowing”, *Language*, Vol. 26, no: 2 (Apr. - Jun.), ss. 210-223
- HİSAMOVA, F. M. (2006). *Tatar têlê morfologiyesë*, Kazan: Kazan Megarîf neşriyatı.
- HŞ:** MİKULAYİ İ. (1989). *Hura Şikîr. Roman*, Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatel’stvi.
- İLT-A:** TARAVAT V. (2012). “İtlememim Annene”, *Kanaş (Haşat): 35/1179* (15.02.2016, <http://kanash.su/890.html>).
- JOHANSON, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (Çev. Prof. Dr. Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KA:** GORDEYEV, D. V. (2002). “Kaşma”, *Şiç şunatlî kurak. Poveşsem*, Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatel’stvi, (27.02.2016, <http://chuvash.org/lib/haylav/3332.html>).
- KUBAYKİNA, R. (2010). “Şem’yeri tînişliha, ırlıha niminle mul ta şitmes”, *Suvar* 37-871 (15.02.2016, <http://suvar.su/3169.html>)
- LEVİTSKAYA, L. S. (1978). *İstoriçeskaya morfologiya çuvaşskogo yazıka*, Moskva: Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya,
- MAKSİMOV, V. V. (1969). “Nekotorie Osobennosti Govora Sela Koş-Yelga Belebeyevskogo Rayona Başkirskey ASRR”, *Materialı po Çuvaşskoy Dialektologii*, Vıpusk Tretiy, Çeboksarı: Çuvaşskoye knijnoe izdatel’stvo.
- MLH:** SİDOROVA Y. (Derleyen-Hazırlayan) (2004). *Çıvaş halih pultarulihî-mişsem legendisem, halapsem*, Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatel’stvi.
- PETROV, N. P. (1969), “Otmeçeni Glavnım Obrazom v Govorah Çuvaşey Başkiriı”, *Materialı Po Çuvaşskoy Dialektologii* vıp III, Çeboksarı: ss. 119-172.
- PH:** KABAKOV, G. (2012). “Purniş hakî” *Tıvan Atıl*, No: 6, ss. 37-50 (25.02.2016, <http://chuvash.org/lib/haylav/6498.2.html>).
- PL:** TİHTİ, İ. (2009a). “Pit-Layih”, *Sıylasa ilnisem: sîvîsem, poemisem, kalavsem, stat’yasem, şırusem*, Şupaşkar: Çıvaş patşalıh gumanitari işlîlihîsen instituçı. (15.02.2016, <http://chuvash.org/lib/haylav/2893.html>).
- SARI, İ. (2013). “Dil Etkileşimi Bağlamında Ses-Anlam Eşleşmesi ve Türkçedeki Örnekleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi* 6.1: 1-27.
- SAVRAN, H. (2007). “Kırım Tatar Türkçesinde Kullanılan ‘-keç’ Zarf Fiil Eki ve Bu Ekin Tarihi Seyri Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 23, 2007/1, Ankara, s. 59-64.
- SERGEYEV, L. P. (2009). *Çıvaş dialektologiyi*, Şupaşkar: Çuvaşskiy gosudarstvenniy pedagogičeskiy universitet im. İ. Y. Yakovleva.
- SKVORTSOV, M. İ. (1985). *Çıvaşla-Vırışla Slovar’/Çuvaşsko-Russkiy Slovar’*, Moskva: Russkiy Yazık.

- TAN: UYAR F. E. (1994). *Tanata*, Şupaşkar: Çıvaş kineke izdatel'stvi.
- TEKİN, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* (Yay. Mehmet Ölmez), *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi-13*, TC Kültür Bakanlığı, Ankara: Simurg,
- THOMASON, S. G. - KAUFMAN, T. (1988). *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- THOMASON, S. G. (2001). *Language Contact*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ULT: MARHVİ, T. (1933). "Ultalanmipir" [Ne obmanemsysa], *İşhırarımı*, No:2-3. ss. 19-21.
- ÜSTÜNER, A. (2000). "Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağzılarında Kullanılışı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10 S.1, Sayfa: 189-206, Elazığ-2000.
- VİT: TİHTİ, İ. (2009b). "Vitaminsem", *Suylasa ilnisem: sivişem, poemişem, kalavsem, stat'yasem, şirusem*, Şupaşkar: Çıvaş patşalih gumanitari İslilhişen instituçi. (15.02.2016, <http://chuvash.org/lib/haylav/print2773.html>)